

RAPPORT 257

Archeologische bureaustudie naar aanleiding van een geplande verkaveling aan de Spalbeekstraat te Spalbeek (Hasselt)

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Stad Hasselt

Inge Van de Staey en Petra Driesen
December 2015

Colofon

ARON rapport 257 – Archeologische bureaustudie naar aanleiding van een geplande verkaveling aan de Spalbeekstraat te Spalbeek (Hasselt). Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Stad Hasselt.

Opdrachtgever:	Stad Hasselt
Projectleiding:	/
Uitvoering veldwerk:	/
Auteurs:	Inge Van de Staey en Petra Driesen
Bijdragen:	/
Foto's en tekeningen:	ARON bvba (tenzij anders vermeld)
Wettelijk depot:	D/2015/12.651/40

Op de teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Gelieve ons de wens om gebruik te maken van de teksten of illustraties schriftelijk over te maken op info@aron-online.be

Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van ARON bvba mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, bewerkt, en/of openbaar gemaakt door middel van web-publicatie, druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

ARON bvba

Archeologisch Projectbureau
Neremweg 110
3700 Tongeren
www.aron-online.be
info@aron-online.be
tel: 012/225.250
fax: 012/770.034

Inhoudstafel

Inleiding	1
1. Doelstelling.....	1
2. Methodiek.....	1
3. Onderzoeksresultaten.....	2
3.1 Algemene situering van het onderzoeksterrein.....	2
3.2 Beknopte historiek van het onderzoeksgebied.....	5
3.3 De onderzoeksgebied op de iconografische bronnen.....	7
3.4 Eerder archeologisch onderzoek.....	11
4. Gaafheid van het onderzoeksterrein en aard van de toekomstige verstoring.....	11
5. Conclusie en aanbevelingen.....	14
Bibliografie	

Inleiding

De *Stad Hasselt* plant de aanleg van een verkaveling ter hoogte van de Spalbeekstraat te Spalbeek (deelgemeente van Hasselt). Naar aanleiding van deze toekomstige werken werd door het *Agentschap Onroerend Erfgoed* een studieopdracht geadviseerd met als doel het aanreiken van een gemotiveerd advies omtrent de noodzaak van een archeologisch onderzoek.

Deze opdracht bestond uit een bureaustudie die door *ARON bvba* in opdracht van *de Stad Hasselt* uitgevoerd werd.

Afb. 1. Globale situering van het onderzoeksgebied op de kaart van België (NGI, 2002)

1. Doelstelling¹

Het doel van een archeologische bureaustudie is om de aanwezigheid en de bewaringstoestand van de archeologische monumenten te kunnen bepalen. Verder wordt getracht de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten om zo concrete aanbevelingen te formuleren voor een archeologisch vervolgonderzoek, ook wel gekend als een prospectie met ingreep in de bodem.

Tijdens deze bureaustudie dienen volgende onderzoeksvragen beantwoord te worden:

- Wat zijn de gekende archeologische en historische gegevens?
- Hoe was de perceelsindeling?
- Welke info is er nog te vinden over de huidige bebouwing of voormalige constructies op het terrein?
- Welke info is er over het kerkhof en met name
- In welke mate is het terrein reeds verstoord?
- In welke verstoren de geplande werken het archeologisch erfgoed?
- Is er via archeologische waarnemingen of waarnemingen op het aanpalende terrein of nabijgelegen percelen reeds info beschikbaar over de dikte en de opbouw van het aanwezige bodemarchief?
- Wat is de te volgen strategie tijdens het prospectieonderzoek? Wat is de beoogde prospectiemethode?
- Welke vraagstellingen zijn voor vervolgonderzoek relevant?
- Zijn er voor de beantwoording van deze vraagstellingen natuurwetenschappelijke onderzoeken nodig? Zo ja, welke type staalnames zijn hiervoor noodzakelijk en in welke hoeveelheid?
- Kan en zo ja hoe dient de sloop voorafgaand aan de prospectie te gebeuren?

2. Methodiek

Om de archeologische waarnemingen correct te kunnen kaderen werd als eerste de landschappelijke context van het plangebied onderzocht. Hiervoor werden de topografische kaart, het *Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen*, verschillende sets orthofoto's, de bodemkaarten, de quartaire en tertiair geologische kaart en de bodemerosiekaart geraadpleegd.

Om de historische context van het projectgebied beter te kennen, werden verschillende historische kaarten geraadpleegd. Het betreft de *Villaret-Cassinikaart* (1748) de *Ferrariskaart* (1770-1778), de *Primitieve Kadasterkaart* (ca. 1824), de *Atlas der Buurtwegen* (1842), de *Vandermaelenkaart* (1853) en de topografische kaarten van het *depot de la Guerre* (1873, 1904, 1939, 1969, 1981 en 1989). Om de recente ontwikkelingen op

¹ Conform de Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Hasselt, Spalbeekstraat.

het terrein te kunnen schetsen werden de mutatieschetsen en leggers in het *Archief van het kadaster* te Limburg bestudeerd. In de Provinciale bibliotheek van Hasselt werden meerdere boeken geconsulteerd waaronder onder meer de in 2006 verschenen uitgave *'Kermt en Spalbeek. Warm aanbevolen, vroeger en nu...'* waarin wordt ingegaan op de recente geschiedenis van beide dorpskernen en waarin meerdere (familie)foto's bijeen worden gebracht. Dhr. Frank Duchamps (Stedelijke Cultuurdienst Hasselt), de coördinator van dit boek, werd gecontacteerd evenals Dhr. Guido Caluwaerts die de historische teksten voor dit boek verzorgde. Via Dhr. Frank Duchamps werd eveneens informatie aangevraagd bij Dhr. Patrick Boucneau (Werkgroep Kermt en Spalbeek. Warm aanbevolen), Dhr. Geert Kooken (historicus) en Dhr. Rombout Nijssen en Mevr. Angelo Bitonti (Rijksarchief Hasselt).

Om een zicht te bekomen op de reeds gekende archeologische waarnemingen binnen het onderzoeksgebied en zijn directe omgeving werd de *Centrale Archeologische Inventaris* geraadpleegd.

De ligging van eventuele ondergrondse kabels en leidingen werd opgevraagd via KLIP. Dhr. Danny Schoefs (Stad Hasselt) bezorgde de benodigde informatie over het geplande nieuwbouwproject. Tot slot, werd het terrein op 25 november 2015 bezocht. Op deze wijze kon een beeld bekomen worden van de gaafheid van het onderzoeksgebied.

3. Onderzoekresultaten

3.1 Algemene situering van het onderzoeksterrein

Afb. 2: Kleurenorthofoto met situering van het onderzoeksgebied (rood). Schaal 1:2500 (Bron: Geopunt).

Het onderzoeksterrein situeert zich aan de Spalbeekstraat te Spalbeek, de meest westelijke deelgemeente van Hasselt. Het projectgebied is ten noorden van de steenweg van Hasselt naar Diest (N2) gelegen en situeert zich in het centrum van het oorspronkelijke straatdorp, dat ten noorden van de huidige dorpskern te situeren is. Op het einde van de 18de eeuw breidde de kernbewoning zich immers zuidwaarts uit en ontwikkelde zich voornamelijk tussen de oude en de nieuwe steenweg naar Hasselt. Deze verschuiving van het dorpscentrum

De Demer die ca. 980 m ten noorden van het terrein stroomt, kronkelt zich vanuit oost-zuidoostelijke in west-noordwestelijke richting doorheen een brede alluviale vlakte. Aan de rand van de Demervallei komen enkele lage reliëfvormen voor. Het betreft langgerekte ruggen (windwallen) die 2 tot 3 m boven de omgeving uitsteken en 1 à 2 km lang kunnen zijn. Zij werden gevormd door materiaal dat door de wind uit de toenmalige rivierbedding werd geblazen.³ Ten zuiden van de Demer komt zo een ca. 1,5 km brede zone voor die uit opgestoven materiaal bestaat. De dorpskernen van Spalbeek, Kermt, Kuringen en de stadsagglomeratie van Hasselt zijn op dit post-pleistocene stuifwallandschap ontstaan.⁴ Meer in zuidelijke richting situeert zich Vochtig-Haspengouw. Deze streek wordt gekenmerkt door een glooiend landschap met heuvels tot 40 m hoog.⁵ Spalbeek telt meerdere stromen: ten noorden van de steenweg Diest-Hasselt stromen de Steenlaak (die de scheiding met Lummen vormt), de Laak, de Demer, de Dieperbeek, de Garebeek (die de grens met Schulen vormt en 300 m ten noorden van het onderzoeksterrein stroomt) en zijn zijarm de Winterbeek. Ten zuiden van de steenweg meanderen de Laarbeek of de Bosbeek (die de grens vormt tussen Spalbeek en Berbroek (deelgemeente van Herk-de-Stad en ca. 350 m ten westen van het onderzoeksterrein stroomt), de Busselkensbeek, de Rijsbeek en de Kroelbeek. De Herk, tenslotte, vloeit ca. 3,5 km ten zuiden van het onderzoeksterrein.⁶

De topografie van de gemeente is sterk afgevlakt met hoogteschommelingen tussen 24 en 31 m TAW. Ook het onderzoeksterrein is vrij vlak en bevindt zich op een hoogte van ca. 25 m TAW.

De ondergrond bestaat ter hoogte van het onderzoeksterrein volgens de tertiaire geologische kaart van België uit de *Formatie van Eigenbilzen*. Het betreft een weinig glauconiethoudend silt en kleiig fijn zand met een beetje glimmers en weinig of geen macrofossielen. Deze tertiaire ondergrond wordt afgedekt door niveo-eolische pleistocene sedimenten, zand ten noorden van de Demer en zandleem ten zuiden van de Demer.⁷

Afb. 5: Topografische kaart met overlap van de bodemkaart en situering van het onderzoeksgebied (rood). Schaal 1:7.500 (Bron: Bodemverkenner).

³ FREDERICKX E. en GOUWY S. (1996): 4.

⁴ BAEYENS L. (1977): 12.

⁵ FREDERICKX E. en GOUWY S. (1996): 5.

⁶ CALUWAERTS G. (2006): 9

⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/ile/relict/300277>

Volgens de bodemkaart (Afb. 5) wordt het zuidoostelijk deel van het onderzoeksterrein – langs de Spalbeekstraat – ingenomen door een OB-bodem, zijnde een door bebouwing geroerde bodem.

Het centrale deel staat als een Scmm-bodem gekarteerd. Dit is een matig droge lemige zandgrond met een diepe antropogene humus A-horizont. Deze dikke antropogene humus A-horizont kan door verschillende beheersprocessen tot stand zijn gekomen. Zo zijn er de plaggenbodems *sensu stricto*, die vanaf de late middeleeuwen de landbouwproductie vergrootten door een intensivering met behulp van bemesting waarbij humusrijk materiaal werd aangebracht. Plaggen (zoden) werden afgestoken in heidegronden, weiden of bossen, en gebruikt als strooisel in de stallen. In deze stallen stapelde deze zich, samen met de mest, op tot een dikke laag, die dan werd uitgestrooid en ingewerkt op de akkers. Gezien deze plaggen niet uitsluitend uit organisch materiaal bestonden, hoogde het akkerland geleidelijk op. De diepe antropogene humus A-horizont ter hoogte van het onderzoeksterrein kwam vermoedelijk op deze manier tot stand. Andere beheersvormen die voor een dikke antropogene humus A-horizont zorgden zijn de verhoogde velden, de beddenbouw, het diepploegen en het nivelleren van de velden.⁸ Zwak hydromorfe plaggenbodems, zoals deze die in het onderzoekgebied voorkomt, worden gewoonlijk gekenmerkt door een humeuze bovenlaag van ten minste 60 cm dikte die gestratificeerd is. De ca. 30 cm dikke Ap1 is donkerder en grijzer van kleur dan de onderliggende Ap2 die een bruinrijke kleur heeft. Op meer dan 60 cm diepte komt vaak een begraven bodemprofiel voor dat meestal een matig natte podzol of een gedegradeerde uitgeloopte bodem met gleyverschijnselen betreft. Deze wordt veelal door een zwartgrijze oude Ap-horizont afgedekt.⁹ De variatie in het moedermateriaal '...m', zoals op de bodemkaart wordt aangeduid, geeft het voorkomen van een mergelbijnmenging in het moedermateriaal weer. Aangezien de originele bodemkaart¹⁰ deze bijmenging niet weergeeft, werd deze variatie vermoedelijk verkeerd overgenomen. Wel wordt op deze kaart op de locatie van het onderzoekgebied een bruinachtige bovengrond gekarteerd (Scm(b)). Bruine plaggenbodems zouden ontstaan zijn door het aanbrengen van bos- en moerasplaggen.¹¹

In de noordwesthoek van het onderzoeksterrein komt tenslotte een Secz-bodem voor. Deze matig droge lemig-zandgronden met een verbrokkelde textuur B-horizont betreft een sterk gedegradeerde grijsbruine podzolachtige bodem waarvan de Bt-horizont gekenmerkt wordt door bruine (lemige) vlekken die volgens horizontale onderbroken banden gericht zijn. De aanwezigheid van blekere, uitgeloopte vlekken geven aan de Bt-horizont een heterogeen uitzicht. De C-horizont vertoont talrijke, minder scherp begrensde roestvlekken op een iets groenachtige of grijsachtige basiskleur.¹² De variatie in het moedermateriaal '...z' geeft weer dat de sedimenten grover worden in de diepte.

3.2 Beknopte historiek van het onderzoeksgebied

De oudst gekende dorpsnaam 'Spalbeke' kan op basis van het middelnederlandse *spalde* ('kloof' of 'splitsing') en *baki* ('beek') als 'een splitsing van twee beken' verklaard worden.¹³ Tijdens het Ancien Regime was Spalbeek een Loons goed, dat vanaf 1366 onder de voogdij van de prins-bisschoppen van Luik viel en tot de Franse Revolutie door niet minder dan vijftien families bestuurd werd.¹⁴ In 1795 werd Spalbeek een zelfstandige gemeente. In 1971 fuseerde Spalbeek met Kermt, vanaf 1977 maken beide gemeenten deel uit van Hasselt. Op kerkelijk vlak was Spalbeek tot in de vorige eeuw een onderdeel van de parochie van Kermt. De Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkapel (Afb. 6), gelegen in het oude dorpscentrum van de gemeente was tot 1846 een kapelanie¹⁵, hetgeen er concreet op neerkwam dat er alleen maar missen mochten gelezen worden.¹⁶

⁸ LANGOHR R. (2001) : 115.

⁹ BAEYENS L. (1977): 52-53.

¹⁰ BAEYENS L. Originele bodemkaart van België – Kermt 77W.

¹¹ DONDEYNE S. (2012): 6.

¹² BAEYENS L. (1977): 47.

¹³ CALUWAERTS G. (2006): 8-9; <http://hasel.be/node/268529>.

¹⁴ CALUWAERTS G. (2006): 38-39; <http://hasel.be/node/268529>

¹⁵ Een kapel waarin erediensten plaatsvinden en waaraan een priester verbonden is.

¹⁶ DIRIKEN P. (1989): 85.

Afb. 6: De Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkapel gelegen in het oude dorpscentrum, vlak ten zuiden van het onderzoeksterrein.

Spalbeek is ontstaan bij het kruispunt van twee landwegen: enerzijds de handelsweg Hasselt-Diest (de huidige Molenstraat) en anderzijds de weg Wijer-Lummen (de huidige Wijerstraat en Spalbeekstraat). De oorspronkelijke dorpskern situeerde zich langsheen de Spalbeekstraat, voorheen de Kapelstraat¹⁷ en was bijgevolg iets noordelijker gelegen dan de huidige dorpskern. Na het rechte trekken van de Diestersteenweg op het einde van de 18de eeuw, breidde de kernbewoning zich immers zuidwaarts uit en ontwikkelde de bewoning zich voornamelijk tussen de oude en de nieuwe steenweg tussen Hasselt en Diest. Deze verschuiving van het dorpscentrum komt eveneens tot uiting bij de oprichting van de nieuwe parochiekerk in 1890, ruim 300 m zuidwaarts dan de Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkapel.¹⁸

De Kapel van Onze-Lieve-Vrouw Boodschap zou volgens een eeuwenoude plaatselijke traditie gebouwd zijn op de plaats waar de Heilige Elisabeth van Spalbeek woonde. Elisabeth van Spalbeek, ook van Herkenrode of van Rijkkel genoemd, werd als oudste dochter uit een boerengezin in Spalbeek geboren omstreeks 1247-1248 op een boogschuit van de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode. Zij was een zienster die onder de geestelijke leiding stond van de abt Willem van Rijkkel van Sint-Truiden. Onmiddellijk na haar dood in 1314-1316, werd ze als heilige vereerd. Volgens de plaatselijke legende zou het ziekbed van de Heilige Elisabeth van Spalbeek gestaan hebben op de plaats, waar bij verbouwingen tussen 1320-1350 het oostelijk deel van het schip uit ijzerzandsteen werd opgetrokken.¹⁹ Het bouwproces van de kapel duurde enkele eeuwen en kan opgedeeld worden in drie grote delen. Omstreeks 1260 begon men aan de bouw van deze Romaanse kapel. De bouw van het koor in hoefijzervorm en het gebruik van ijzersteen, is een zeldzaamheid in de Nederlanden. Het middendeel in Diestse zandsteen dateert van omstreeks 1320-1350. Het voorste deel van de kapel met het torentje en de ingang, is omstreeks 1610-1650 in rode steen opgetrokken. Ten slotte werd in 1757 een nieuw torentje op de kapel geplaatst. Rondom de kapel was een kerkhof gelegen dat tot 1890 dienstdeed. De kapel werd gerestaureerd in 1953. Bij een Koninklijk Besluit van 4 december 1946 werd het bouwwerk als monument geklasseerd.²⁰

¹⁷ Na de fusie in 1977 verving de gemeenteraad de straatnaam aangezien de Kapelstraat ook al in Hasselt bevond (CALUWAERTS G. (2006): 21).

¹⁸ DIRIKEN P. (1989): 86.

¹⁹ CALUWAERTS G. (2006): 76; <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/22228>; <http://hasel.be/kapel-van-spalbeek-kapel-onze-lieve-vrouw-boodschap-spalbeekstraat-67>

²⁰ CALUWAERTS G. (2006): 69; <http://hasel.be/kapel-van-spalbeek-kapel-onze-lieve-vrouw-boodschap-spalbeekstraat-67>

Net ten zuiden van deze kapel bevindt zich de voormalige pastorie. Aan de overkant van de straat situeert zich de zogenaamde "Kapelwinning", een semigesloten hoeve uit de 18de eeuw (Afb. 7).

Afb. 7: Foto met zicht op de kapel en de hoeve 'Kapelwinning', en voorzaan zicht op het onderzoeksterrein, datering onbekend (Bron: <http://users.skynet.be/boucneau/kermt/>)

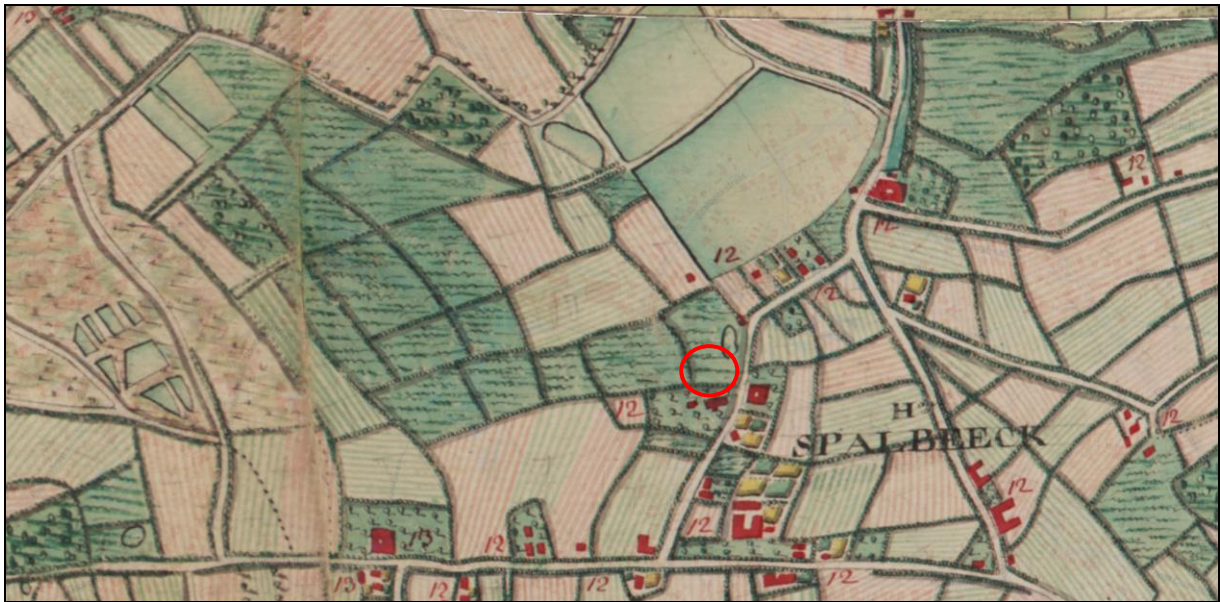
3.3 Het onderzoeksgebied op de iconografische bronnen

Op de *Villaret-Cassinikaart* uit 1748 (Afb. 8) wordt het perceel rondom de Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkapel door een haag afgebakend. Een gebouwtje situeert zich langsheen de kapel in het zuiden. In het noorden bevindt zich op de perceelsgrens een tweede gebouw. Het onderzoeksterrein zelf is onbebouwd en wordt door een NO-ZW georiënteerde weg doorkruist.

Ook op de *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden*, opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778, Afb. 9), wordt een gebouw langsheen de kapel aangeduid. Dit bevindt zich, in tegenstelling tot de *Villaret-Cassinikaart*, niet ten noorden maar ten westen van de kapel. Ook op deze kaart wordt het terrein rondom de kapel door een haag omgeven. Aanwijzingen van de aanwezigheid van een kerkhof staan op de kaart niet aangegeven. Het onderzoeksterrein situeert zich ten noorden van de kapel en wordt door beemden ingenomen. Een ven bevindt zich ten noorden hiervan.

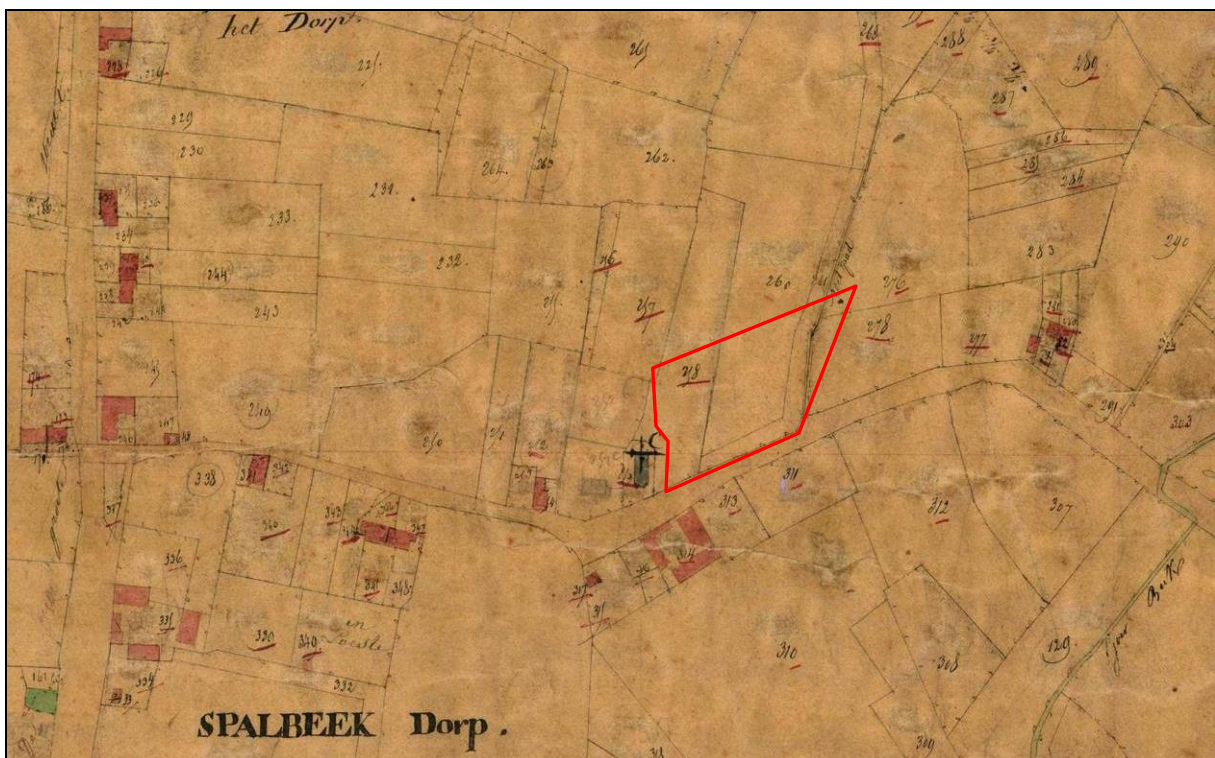

Afb.8: Detail uit de Villaret-Cassinikaart met schematische aanduiding van het onderzoeksgebied (rood), 1748 (Bron: Dhr. Patrick Boucneau).

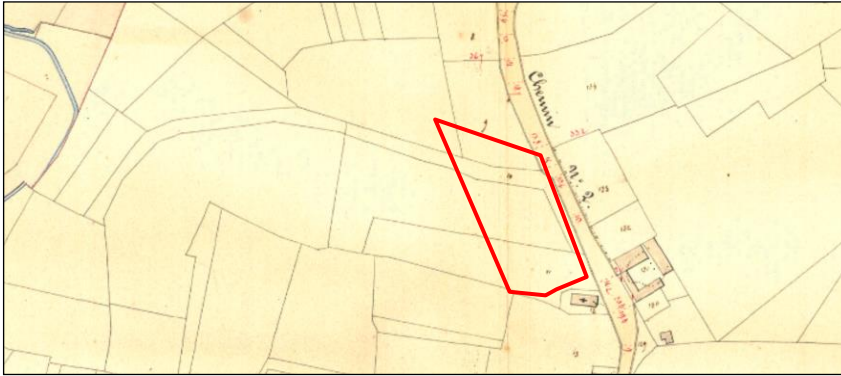
Afb. 9: Detail uit de kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden met schematische aanduiding van het onderzoeksgebied (rood), 1771-1777 (Bron: Geopunt).

Ook de *Primitieve kadasterkaart* (ca. 1824, Afb. 10) geeft het onderzoeksterrein ten noorden van de kapel weer. Het terrein zelf is onbebouwd. Op deze kaart is een sterke overeenkomst met de huidige percelering vast te stellen, net als op de *Atlas der buurtwegen* (ca. 1841, Afb. 11). Beide kaarten, evenals de *Vandermaelenkaart* (ca. 1850, Afb. 12), tonen ter hoogte van de vroeger aangeduide weg (cfr. de Villaret-Cassinikaart), enkele percelen met eenzelfde O-W verloop die aan de in onbruik geraakte weg gekoppeld kunnen worden. Alle percelen worden in de leggers van het kadaster als landbouwgrond beschreven. Ook in het rijksarchief te Hasselt zijn geen gegevens voorhanden die aanwijzingen geven dat ter hoogte van het onderzoeksterrein een kerkhof was.²¹

Afb.10: Detail uit het Primitief Kadasterplan (1824) met situering van het onderzoeksterrein (rood). Het noorden bevindt zich rechts op deze kaart (Bron: Kadasterarchief Hasselt).

²¹ Met dank aan Angela Bitoni, Administratief Assistent Rijksarchief Hasselt.

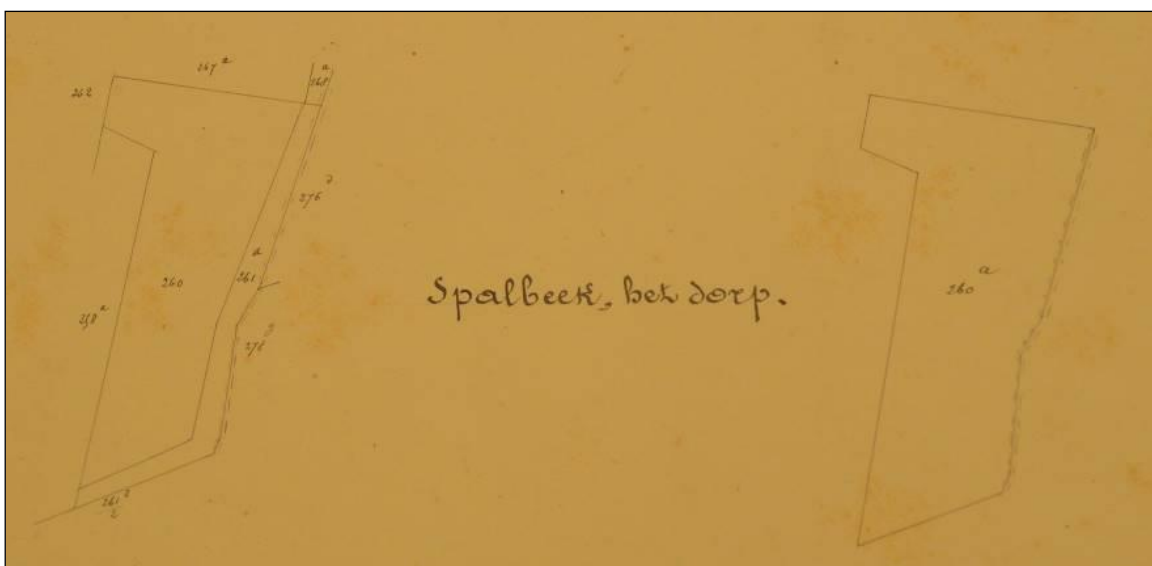

Afb. 11: Detail uit de Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) met situering van het onderzoeksterrein (rood). (Bron: Geopunt).

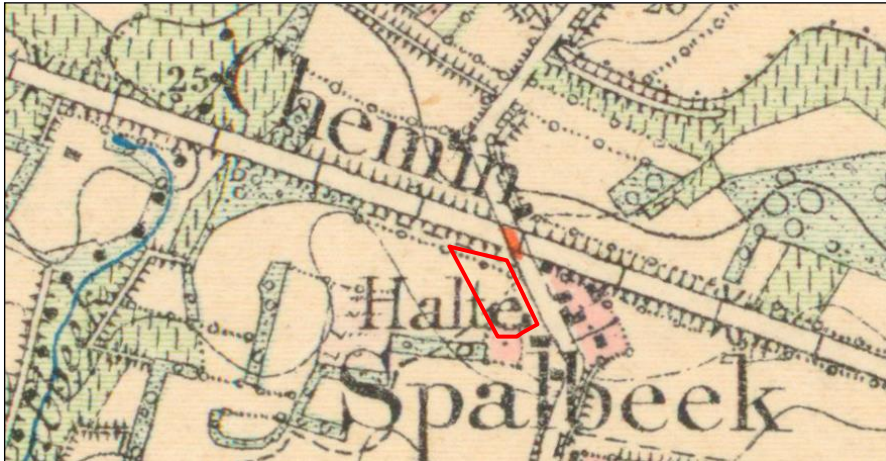

Afb. 12: Detail uit de Vandermaelenkaart (ca. 1850) met situering van het onderzoeksterrein (rood). (Bron: Geopunt).

Ook op de *Vandermaelenkaart* (ca. 1850, Afb. 12) is de in onbruik geraakte veldweg zichtbaar ten noorden van de kapel (cirkel). Op basis van de mutatieschetsen van het kadaster en de stafkaarten van het *Depot de la Guerre* (1873, 1904, 1939, 1969, 1981 en 1989) kan de verdere ontwikkeling van de percelen gevolgd worden. Zo wordt een deel van perceel nr. 258, gelegen naast de kerk in het zuiden van het onderzoeksterrein, in 1854 aan het perceel van de kapel (nr. 259) bijgevoegd. Perceel nr. 260 is op de mutatieschetsen, in samenhang met de oudere kaarten, onderverdeeld met een voetweg (perceel nr. 261) in het noorden. In 1899 verdwijnt deze voetweg (Afb. 13). Op de topografische kaart van 1904 (Afb. 14) is het onderzoeksterrein ten zuiden van de spoorlijn Hasselt-Diest, die in 1865 werd opgeleverd, te situeren. Een halte van deze lijn bevond zich, zoals aangeduid wordt op de kaart, ter hoogte van de overweg aan de Spalbeekstraat.

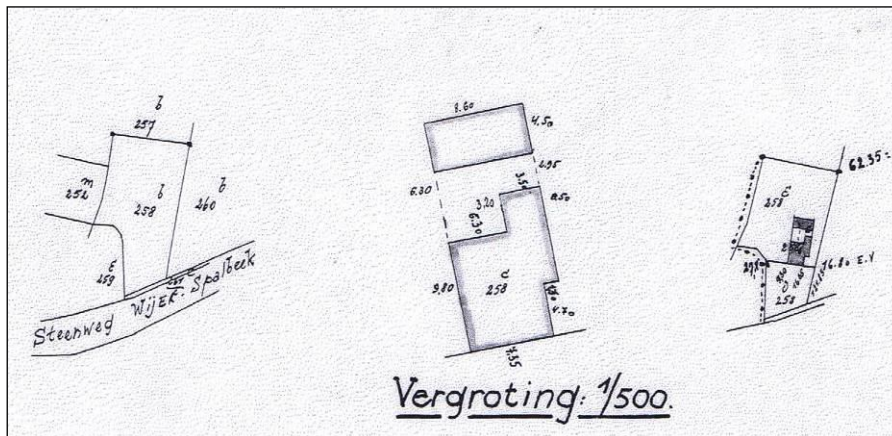

Afb. 13: Mutatieschets uit 1899, waarop duidelijk wordt dat de voetweg verdwijnt (Bron: Archief van het kadaster, Kadaster Hasselt, perceel 260: 1899)

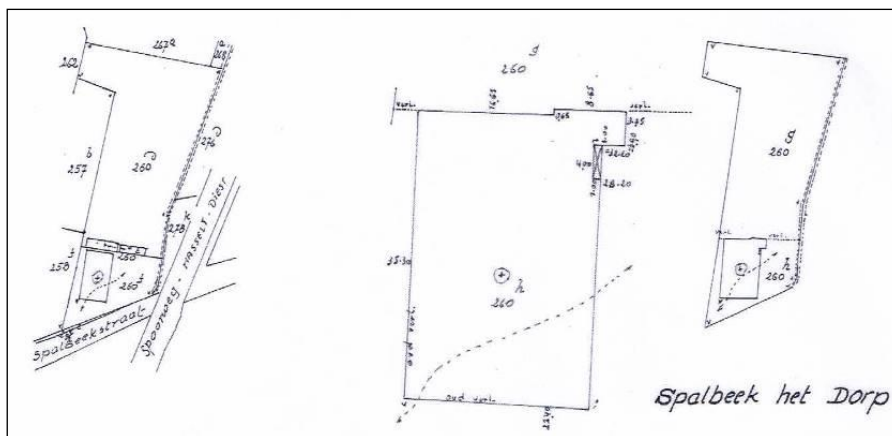

Afb. 14: Topografische kaart uit 1904 (Bron: Cartesius)

Op het huidige perceel 258f dat grenst aan de kapel, worden in 1956 twee gebouwen opgetrokken (Afb. 15). Het perceel ten noorden ervan, perceel nr. 260, wordt in 1974 met twee gebouwtjes en in 1976 met een aanpalend groter gebouw bebouwd. Deze gebouwen worden in 1984 afgebroken en vervangen door de huidige sporthal (Afb. 16). Het gebouwtje op perceel 258 wordt volgens de mutatieschetsen in 1996 afgebroken.

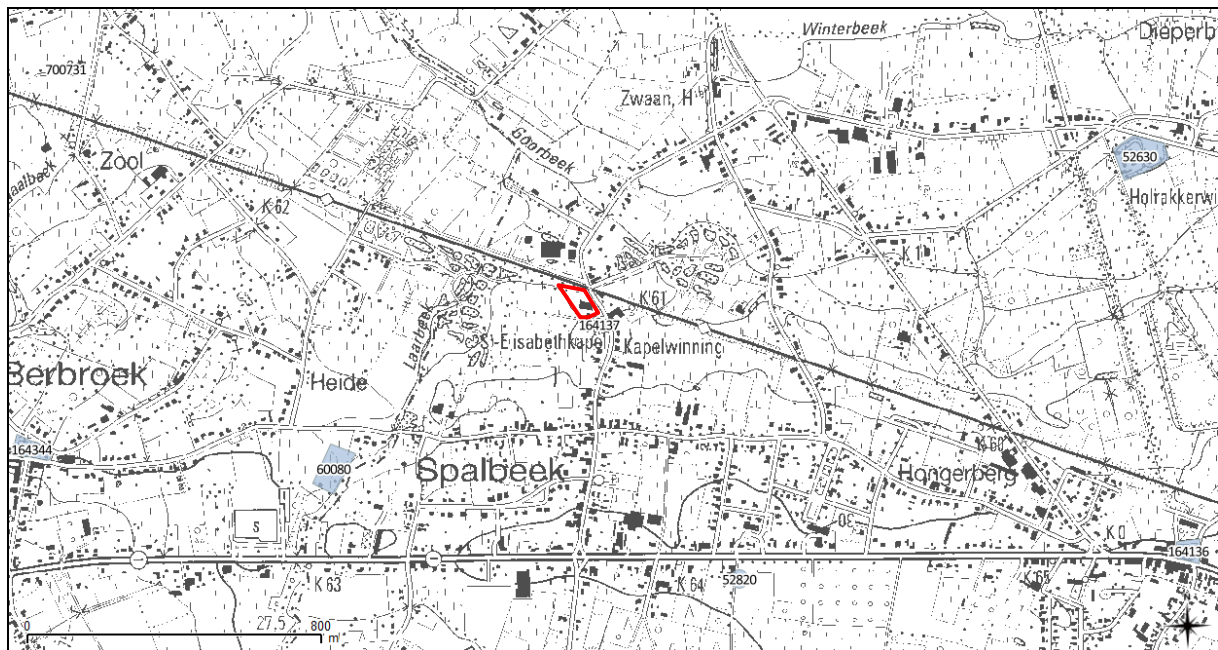
Afb. 15: Mutatieschets uit 1959, waarop duidelijk wordt dat perceel 258 bebouwd wordt (Bron: Archief van het kadaster, Kadaster Hasselt, Afd. 16 Spalbeek, perceel 258: 1956)

Afb. 16: Mutatieschets uit 1984, waarop duidelijk wordt dat perceel 260 met de huidige sporthal bebouwd wordt (Bron: Archief van het kadaster, Kadaster Hasselt, Afd. 16 Spalbeek, perceel 260: 1984)

Algemeen kan besloten worden dat het onderzoeksterrein gedurende lange tijd onbebouwd bleef en als beemd in gebruik was (cfr. *Ferrariskaart*). In het noorden was een weg aanwezig die vermoedelijk in het derde kwart van de 18de eeuw in onbruik raakte. Deze voetweg bleef evenwel tot in 1899 in de percelering zichtbaar. De eerste bebouwing op het onderzoeksterrein is pas in 1956 op perceel 258, het perceel grenzend aan de kapel, waar te nemen. Perceel 260 wordt in 1974 en 1976 bebouwd. Deze gebouwen worden in 1984 afgebroken en vervangen door de huidige sporthal.

3.4 Eerder archeologisch onderzoek

Afb. 16: Detail uit de Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van omliggende vindplaatsen en het projectgebied (rood). Schaal 1:10000 (Bron: Geo.onroerendergoed.be).

Uit het projectgebied zelf is geen locatie in de Centraal Archeologische Inventaris bekend (Afb. 16).

Onmiddellijk ten zuiden is de Onze-Lieve-Vrouwekapel (**CAI 164137**) aangeduid. In de ruime omgeving van het plangebied zijn enkele locaties geïnventariseerd, die een prehistorische en historische bewoning in het gebied aantonen. Ca. 1,5 km ten noordwesten van het onderzoeksterrein werd op een donk langs de Laarbeek een losse vondst lithisch materiaal (**CAI 700731**) uit het neolithicum aangetroffen. Het betreft een grote schrabber uit grijze vuursteen. **CAI 60080**, 820 m ten zuidwesten van het plangebied aangeduid, geeft de schans van Berbroek (Herk-de-Stad) weer die op de Ferrariskaart wordt aangeduid. Ook 1,5 km ten noordoosten van het projectgebied wordt met **CAI 52630** een site aangeduid die op de Ferrariskaart staat weergegeven. Het betreft een motte met opperhof- en nederhofstructuur waarvan de omgrachting nog steeds in het landschap zichtbaar is. **CAI 164344** en **CAI 163136** geven respectievelijk de parochiekerken Onze-Lieve-Vrouwekerk van Berbroek en Kermt weer, die zich 1,5 km ten zuidwesten en 1,75 km ten zuidoosten van het onderzoeksterrein bevinden. Vlakgraven omgeven beide kerken, zoals ook op de Ferrariskaart aangeduid staat. **CAI 52820**, tenslotte, situeert zich langs de Diestersteenweg en geeft de locatie weer waar enkele musketkogels en een 17de -eeuwse munt werden aangetroffen.

4. Gaafheid van het onderzoeksterrein en aard van de toekomstige verstoring

Het projectgebied heeft een oppervlakte van ca. 4700 m². Hiervan is momenteel 805 m² bebouwd met een in onbruik geraakte sporthal en een aangrenzende hoogspanningscabine (Afb. 17). De sporthal is niet onderkelderd. Het lage gedeelte van deze constructie, die de tavernen, de inkom, de kleedkamers en de elektriciteitscabine omvat, is gefundeerd op een sleuffundering die tot op een diepte van ca. -80 cm onder het maaiveld uitgegraven werd. Het sportzaalgedeelte is gefundeerd op veertien betonnen funderingssokkels aangebracht langs beide lange zijden van de sporthal. Deze sokkels hebben een zijde van ongeveer 1 m en zijn ongeveer 1 m hoog.

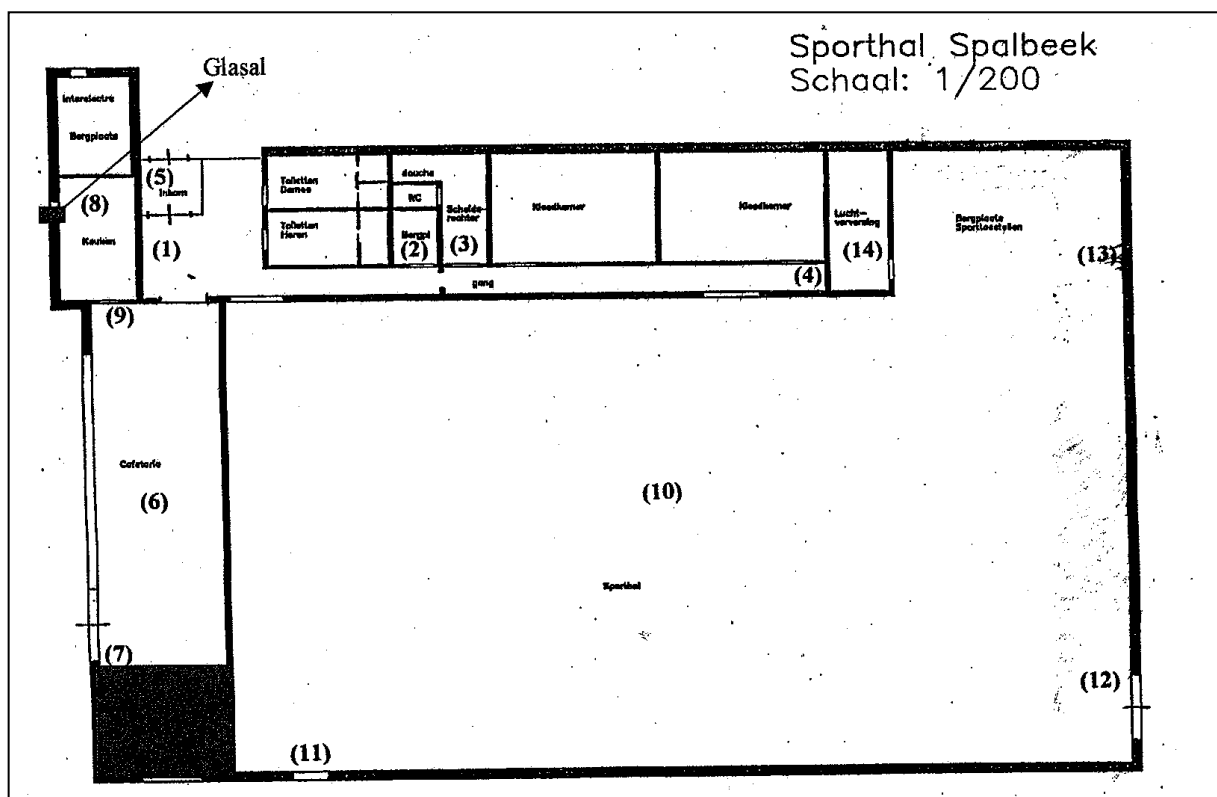
De rest van het terrein wordt ingenomen door een parking ten noorden en ten oosten en een braakliggend speelterrein ten zuiden van deze sporthal. De parking (ca. 970 m²) bestaat uit een dunne asfaltlaag aangebracht op een fundering uit steenslag. De ondergrond van het speelterrein (ca. 1175 m²) bestaat uit zand en gras. Op het terrein waarvan de speeltoestellen reeds verwijderd zijn, komen vijf bomen voor; vier in het oosten en een vijfde boom langs de zuidwesthoek van de sporthal.

De noordwesthoek van het projectgebied (ca. 1790 m²) was tot 2012 in gebruik als voetbalterrein en werd op het moment van het terreinbezoek (25 november 2015) door grasland ingenomen (zie *supra*, Afb. 3 en Afb. 4).

Afb. 18 geeft een beeld van de huidige toestand. In kleur worden de huidige nutsleidingen weergegeven. Op basis hiervan wordt duidelijk dat over het onderzoeksgebied een laagspanningsleiding (blauw), een middenspanningsleiding (geel), een telekabel (groen) en een riolering (oranje) lopen. Daarnaast is ook de sporthal van een riolering voorzien bestaande uit regenwaterafvoerleidingen, afvoerleidingen van fecaliën en afvoerleidingen van huishoudelijk water). Controle- en onderzoekputten van deze riolering zijn rondom het gebouw te zien. Naast de straatverlichting is er enkel verlichting aanwezig op het voormalige speelterrein.

De sporthal zal gesloopt worden waarbij een afgraving van de bebouwde oppervlakte tot ca. 80 cm onder het maaiveld voorzien is. Vooraleer tot de afbraak kan overgegaan worden, zal een nieuwe vrijstaande hoogspanningscabine op het terrein gebouwd worden. Het bouwen van deze nieuwe cabine valt volledig voor rekening van Infrax. Het opbreken van de parking en andere verhardingen, het verwijderen van beplanting, speeltoestellen, speelpleinverlichting, zitbanken, vuilbakken... zal nadien plaatsvinden. Dit dossier is tot op heden echter nog niet opgesteld.

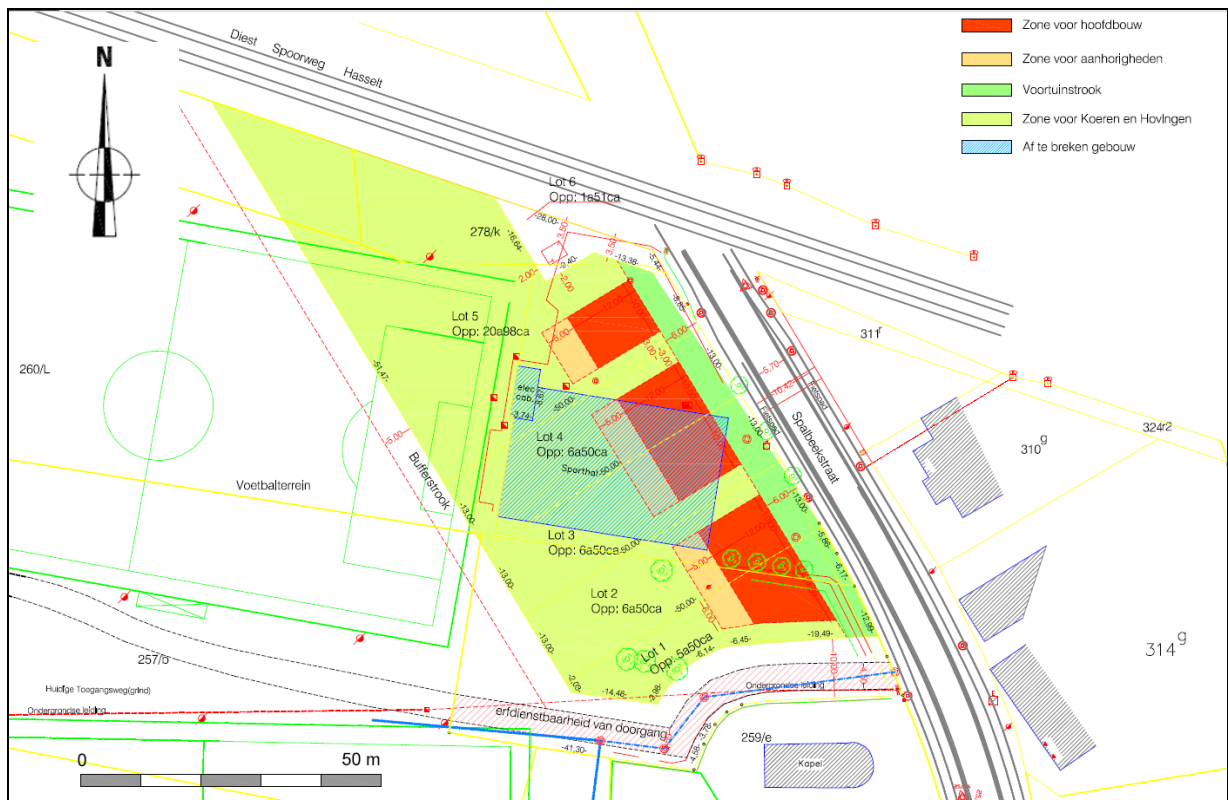
Het terrein zal eens het geruimd is in 6 loten onderverdeeld worden. Afb. 19 geeft een overzicht van de inplanting van deze loten op het terrein. Lot 1 (550 m²), lot 2-4 (650 m²) en lot 5 (2090 m²) zullen met een woonhuis (ca. 170 m²) bebouwd worden. Momenteel is er nog niets geweten over het bouwen van de nieuwe woningen & de bouwvoorschriften – de bouwpercelen worden verkocht na afbraak van de huidige sporthal. Lot 6, respectievelijk 150 m² groot, situeert zich in het noorden van het onderzoeksterrein en zal gebruikt worden om de nieuwe hoogspanningscabine te bouwen. De erfdienstbaarheid tussen de sporthal en de kapel is de toegangsweg naar de achterliggende sportterreinen en blijft in dezelfde staat.

Afb. 17: Grondplan sporthal (Bron: Stad Hasselt).

Afb. 18: Bestaande toestand met aanduiding van het onderzoeksterrein (rood), de gekende leidingen, het parkeerterrein (A) en het voormalig speelterrein (B) (Bron: Klip en Stad Hasselt).

Afb. 19: Nieuwe toestand met aanduiding van de 6 loten (Bron: Klip en Stad Hasselt)

5. Conclusie en aanbevelingen

Wat zijn de gekende archeologische en historische gegevens?

Naast de gegevens in de *Centrale Archeologische Inventaris* werden verschillende historische kaarten zoals de *Villaret-Cassinikaart* (1748), de *Ferrariskaart* (1770-1778), de *Atlas der Buurtwegen* (1841), het *primitief kadaster* (ca. 1824), de *Vandermaelenkaart* (ca. 1850) en mutaties en de kaarten van het *depot de la Guerre* (1873, 1904, 1939, 1969 en 1981) bestudeerd. Ook werden enkele boeken geconsulteerd die over Spalbeek en de kapel in het bijzonder verschenen. Interessant hierbij is de in 2006 verschenen uitgave 'Kermt en Spalbeek. Warm aanbevolen, vroeger en nu...'. In het kader van dit project werd contact opgenomen met *Dhr. Frank Duchamps* van de Stedelijke Cultuurdienst Hasselt, *Dhr. Guido Caluwaerts*, *Dhr. Patrick Boucneau*, *Dhr. Geert Kooken* (historicus) en *Dhr. Rombout Nijssen* en *Mevr. Angelo Bitonti* van het Rijksarchief Hasselt.

Archeologische resten zijn in de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksterrein tot op heden niet gekend.

Spalbeek is ontstaan bij het kruispunt van twee landwegen: enerzijds de handelsweg Hasselt-Diest (de huidige Molenstraat) en anderzijds de weg Wijer-Lummen (de huidige Wijerstraat en Spalbeekstraat). De oorspronkelijke dorpskern situeerde zich langsheen de Spalbeekstraat, voorheen de Kapelstraat en was bijgevolg iets noordelijker gelegen dan de huidige dorpskern. Na het rechte trekken van de Diestersteenweg op het einde van de 18de eeuw, breidde de kernbewoning zich immers zuidwaarts uit en ontwikkelde de bewoning zich voornamelijk tussen de oude en de nieuwe steenweg tussen Hasselt en Diest. Deze verschuiving van het dorpscentrum komt eveneens tot uiting bij de oprichting van de nieuwe parochiekerk in 1890, ruim 300 m zuidwaarts dan de Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkapel.

De Kapel van Onze-Lieve-Vrouw Boodschap zou volgens een eeuwenoude plaatselijke traditie gebouwd zijn op de plaats waar de Heilige Elizabeth van Spalbeek woonde. Onmiddellijk na haar dood in 1314-1316, werd ze als heilige vereerd. Volgens de plaatselijke legende zou het ziekbed van de Heilige Elisabeth van Spalbeek gestaan hebben op de plaats, waar bij verbouwingen tussen 1320-1350 het oostelijk deel van het schip uit ijzerzandsteen werd opgetrokken. Het bouwproces van de kapel duurde enkele eeuwen en kan opgedeeld worden in drie grote delen. Omstreeks 1260 begon men aan de bouw van deze Romaanse kapel. Het middendeel in Diestse zandsteen dateert van omstreeks 1320-1350. Het voorste deel van de kapel met het torentje en de ingang, is omstreeks 1610-1650 in rode steen opgetrokken. Ten slotte werd in 1757 een nieuw torentje op de kapel geplaatst. Rondom het heiligdom was een kerkhof gelegen dat tot 1890 dienstdeed.

Op de *Villaret-Cassinikaart* uit 1748 wordt het perceel rondom de kapel van Onze-Lieve-Vrouw Boodschap door een haag afgebakend. In het noorden bevindt zich op deze perceelsgrens een gebouw. Het onderzoeksterrein zelf is onbebouwd en wordt door een NO-ZW georiënteerde weg doorkruist. Ook op de *Ferrariskaart* wordt een gebouw rondom de kapel aangeduid. Dit bevindt zich, in tegenstelling tot de *Villaret-Cassinikaart*, niet ten noorden maar ten westen van de kapel. Ook op deze kaart wordt het terrein rondom de kapel door middel van een haag afgeboord. Het onderzoeksterrein situeert zich ten noorden van de kapel en wordt door beemden ingenomen. Ook de *Primitieve kadasterkaart* en de *Atlas der Buurtwegen* geven een onbebouwd terrein weer. Alle percelen worden in de leggers van het kadaster als landbouwgrond beschreven. Er zijn geen gegevens voorhanden die aanwijzingen geven dat ter hoogte van het onderzoeksterrein een kerkhof was.

Hoe was de oude perceelsindeling?

De *Primitieve kadasterkaart* alsook de *Atlas der Buurtwegen* tonen een sterke overeenkomst met de huidige percelering. Op basis van de beschikbare gegevens kan daarom vermoed worden dat het grondgebied van de kapel zich niet in noordelijke richting uitstrekte en beperkt was tot de vandaag gekende percelering.

Welke info is er nog te vinden over de huidige bebouwing of voormalige constructies op het terrein?

Het onderzoeksterrein bleef gedurende lange tijd onbebouwd en was als beemd in gebruik was. In het noorden was een weg aanwezig die vermoedelijk in het derde kwart van de 18de eeuw in onbruik raakte. Deze voetweg bleef evenwel tot in 1899 in de percelering zichtbaar. De eerste bebouwing op het onderzoeksterrein is pas in 1956 op perceel 258 waar te nemen. Perceel nr. 260 werd in 1974 met twee gebouwtjes en twee jaar later met

een aanpalend groter gebouw bebouwd. Deze gebouwen werden in 1984 afgebroken en vervangen door de huidige sporthal. Het gebouwtje op perceel 258 werd volgens de mutatieschetsen in 1996 afgebroken.

Welke info is er over het kerkhof en met name de afbakening doorheen de tijd?

Rondom de kapel was een kerkhof gelegen dat tot 1890 dienstdeed. Aangezien het terrein rondom de kapel ook op reeds de oudere kaarten door een haag afgeboord wordt, kunnen we vermoeden dat de afbakening van het terrein van de kapel weinig verschilt met de huidige. Alle percelen van het onderzoeksterrein worden bovendien in de leggers van het kadaster als landbouwgrond beschreven. Ook in het rijksarchief Hasselt zijn geen gegevens voorhanden die aanwijzingen geven dat zich ter hoogte van het onderzoeksterrein een kerkhof bevond. De aanwezigheid van een vroeger kerkhof kan evenwel niet uitgesloten worden.

In welke mate is het terrein reeds verstoord?

Het projectgebied heeft een oppervlakte van ca. 4700 m². Hiervan is 805 m² bebouwd met een in onbruik geraakte sporthal en aangrenzende hoogspanningscabine. De sporthal is niet onderkelderd. Het lage gedeelte van deze constructie (taverne, inkom, kleedkamers en electriciteitscabine) werd gefundeerd met een sleuffundering tot ca. -80 cm onder het maaiveld. Het sportzaalgedeelte met veertien stalen kolommen is gefundeerd op betonnen funderingssokkels (ca. 100x100 cm) ter hoogte van de stalen kolommen, waarvan de onderzijde van de sokkel een diepte tot ca. -100 cm bereikt.

Het projectgebied wordt door meerdere nutsleidingen doorsneden. De aanleg van deze leidingen heeft het terrein vermoedelijk oppervlakkig verstoord. Ook de aanleg van een voetbalveld, parkeerterrein en speelweide hebben vermoedelijk voor eerder oppervlakkige verstoringen gezorgd. De aanleg van de spoorweg in 1865 heeft bovendien het noorddeel van het terrein mogelijk verstoord.

In welke mate verstoren de geplande werken het archeologisch erfgoed?

De sporthal zal gesloopt worden. Hierbij is een afgraving tot ca. 80 cm onder het maaiveld voorzien. Het opbreken van de parking en andere verhardingen, het verwijderen van beplanting, speeltoestellen, speelpleinverlichting, zitbanken, vuilbakken... zal nadien kunnen plaatsvinden. Het dossier is tot op heden nog niet opgesteld. Het projectgebied (4750 m² groot) zal vervolgens in 6 loten onderverdeeld worden. Lot 1 (550 m²), loten 2-4 (650 m²) en lot 5 (2090 m²) zullen met een woonhuis (ca. 170 m²) bebouwd worden. Momenteel is er nog niets geweten over het bouwen van de nieuwe woningen & de bouwvoorschriften – de bouwpercelen worden verkocht na afbraak van de huidige sporthal. Lot 6, respectievelijk 150 m² groot, situeert zich in het noorden van het onderzoeksterrein en zal gebruikt worden om de nieuwe hoogspanningscabine te bouwen. De erfdienstbaarheid tussen de sporthal en de kapel is de toegangsweg naar de achterliggende sportterreinen en blijft in dezelfde staat.

Is er via archeologisch onderzoek of waarnemingen op aanpalende of nabijgelegen percelen reeds info beschikbaar over de dikte en de opbouw van het aanwezige bodemarchief?

Er werd geen info gevonden over nabijgelegen archeologische onderzoeken of waarnemingen op aanpalende of nabij gelegen percelen. De dikte en de opbouw van het aanwezige bodemarchief kan daarom niet gegeven worden.

De bodemkaart geeft voor het terrein wel een plaggenbodem aan. Indien deze kartering correct is, zou eventueel aanwezig archeologisch bodemarchief zich bevinden op een diepte van meer dan 60 cm onder het maaiveld en tegen ondiepe bodemingrepen beschermd geweest zijn door dit plaggendeck.

Wat is de te volgen strategie tijdens het prospectieonderzoek? Wat is de beoogde prospectiemethode?

Het onderzoeksterrein is gelegen in het oude dorpscentrum van Spalbeek, dat op een post-pleistoceen stuifwallandschap langsheen de Demer ontstond. De kapel van Onze-Lieve-Vrouw Boodschap die vermoedelijk teruggaat tot omstreeks het midden van de 13de eeuw (ca. 1260) grenst ten zuiden aan het onderzoeksgebied. Een oude veldweg was tot het midden van de 19de eeuw op het terrein aanwezig. Deze ligging van het onderzoeksgebied maakt dat het over een hoog archeologisch potentieel beschikt. Hiertegenover staat dat op

het terrein vanaf het midden van de 20ste eeuw meerdere gebouwen opgetrokken werden. Hoewel eventueel aanwezige archeologische sporen door de bouw van deze gebouwen en het aanleggen van bijhorende nutsleidingen mogelijk reeds deels verstoord zijn, wordt omwille van de aanwezigheid van een 'beschermend' plaggendek toch een prospectie met ingreep in de bodem aanbevolen.

Gezien de eerder beperkte omvang van het onderzoeksterrein (4700 m²) kan dit best gebeuren door middel van een proefsleuvenonderzoek waarbij 10% van de totale oppervlakte van het terrein opengelegd wordt d.m.v. proefsleuven in een vast grid en 2,5% d.m.v. kijkvensters en/of dwarssleuven. Als grid wordt geopteerd voor 2 m brede, continue en parallelle proefsleuven. Per sleuf wordt minstens 1 bodemprofiel geregistreerd waarbij minstens 60 cm van de moederbodem zichtbaar is.

Welke vraagstellingen zijn voor vervolgonderzoek relevant?

- Welke bodemopbouw is tijdens het proefsleuvenonderzoek vastgesteld? Is deze bodemopbouw over het gehele terrein gelijkaardig of zijn er lokale verschillen? Op basis van welke bodemvormende factoren en/of processen kunnen de lokale bodemgenese en in voorkomend geval lokale variaties verklaard worden? Welke impact hebben bodemvormende factoren en/of processen gehad op het bewaringspotentieel of de bewaringstoestand van archeologisch erfgoed?
- Zijn er sporen aanwezig? Zijn deze sporen natuurlijk of antropogeen? Hoe is de bewaringstoestand van de sporen? Behoren de sporen tot één of meerdere periodes? Maken de sporen deel uit van één of meerdere structuren?
- In het geval er relevante archeologische structuren aanwezig zijn:
 - Kunnen op basis van vondstmateriaal, oversnijdingen en/of vulling uitspraken gedaan worden over de datering en de onderlinge fasering van de aangetroffen sporen?
 - Kunnen er op basis van de aard van de contexten en/of het vondstmateriaal uitspraken gedaan worden over het type vindplaats (bewoning, funerair, religieus, artisanaal,...)? Kunnen er na het vooronderzoek reeds specifieke sporen of sporenclusters gedetermineerd en/of verwacht worden (plattegronden, enclos, graven, waterputten) en in welke densiteit?
- Kunnen er toch sporen aan het voormalige kerkhof rondom de kapel gekoppeld worden?
Indien ja:
 - Zijn er nog graven aanwezig of werd het kerkhof volledig geruimd?
 - Wat is de ouderdom van de graven?
 - Wat is de densiteit van de begraving?
 - Bevinden de graven zich in verschillende stratigrafische niveaus?
 - Waaruit bestond de begrenzing van het kerkhof?
- Kan er voor deze vindplaats het principe van behoud *in situ* nagestreefd worden. Zoja, aan welke randvoorwaarden dient voldaan te worden?
- Voor archeologische vindplaatsen die bedreigd worden door de geplande ruimtelijke ontwikkeling en die niet *in situ* bewaard kunnen blijven:
 - Wat is de ruimtelijke afbakening (in drie dimensies) van de zones voor vervolgonderzoek?
 - Wat is de omvang van aanwezige recente verstoringen?
 - Welke aspecten verdienen bijzondere aandacht bij het vervolgonderzoek?
 - Wat is het wetenschappelijke kennispotentieel van de archeologische vindplaats op regionaal en op Vlaams niveau? In hoeverre zijn gelijkaardige vindplaatsen gekend en gedocumenteerd?
 - Welke site-specifieke vraagstellingen kunnen geformuleerd worden bij een vervolgonderzoek?
 - Zijn er voor de beantwoording van deze vraagstellingen natuurwetenschappelijke onderzoeken nodig? Zo ja, welke type staalnames zijn hiervoor noodzakelijk en in welke vermoedelijke hoeveelheid?

- Welke rudimentaire inschatting kan er gemaakt worden van de tijdsduur van een vervolgonderzoek? Welke personeelbezetting, personeelkwalificaties en (specialistische) begeleiding zijn hierbij aangewezen?

Zijn er voor de beantwoording van deze vraagstellingen natuurwetenschappelijke onderzoeken nodig? Zo ja, welke type staalnames zijn hiervoor noodzakelijk en in welke hoeveelheid?

Niet van toepassing

Kan en zo ja hoe dient de sloop voorafgaand aan de prospectie te gebeuren?

Het proefsleuvenonderzoek wordt het best ingepland na de sloop van de sporthal en het opruimen van het terrein. Indien dit haalbaar is, dienen deze werken wel met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. Dit geldt vooral voor de ingrepen die de bodem en dus ook eventueel aanwezige archeologische sporen kunnen verstoren zoals het uitbreken van de funderingen, het verwijderen van de aanwezige nutsleidingen, het verwijderen van de parking en het verwijderen van de aanwezige begroeiing.

Bibliografie

BAEYENS L. (1977) *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Kermt 77W*, Gent.

BAEYENS L. (1977) *Originele bodemkaart van België. Kaartblad Kermt 77W*, Gent.

CALUWAERTS G. (2006) *Kermt en Spalbeek, warm aanbevolen*, Hasselt.

DIRIKEN P. (1989) *Geogids Hasselt, Kermt-Spalbeek, Kuringen-Stokrooie, Sint-Lambrechts-Herk, Stevoort, Wimmertingen, Sint-Truiden*.

DONDEYNE S. (2012) *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Bodemkundige evaluatie van perceel "Bolderberg-Wolverik", Heusden-Zolder*, Leuven.

FREDERICKX E. en GOUWY S. (1996) *Toelichting bij de Quartair Geologische Kaart, Kaartblad 25 Hasselt*, Leuven.

LANGOHR R. (2001) *L' anthropisation du paysage pédologique agricole de la Belgique depuis le Néolithique ancien – Apports de l' archéopédologie, Etudes et gestions des sols 8 (2)*, p 103-118.

VANDERHOYDONCK I. (2015) *Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Hasselt, Spalbeekstraat*.

Websites:

www.bodemverkenner.be

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/ile/relict/300277>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/22228>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/120936>

<http://hasel.be/>

<http://users.skynet.be/boucneau/kermt/> (site naar aanleiding van het erfgoedproject uit 2006: Kermt en Spalbeek, warm aanbevolen)

